

AZ AKARATSZABADSÁG HIÁNYÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉNEK FILOZOFIKUS JELLEGŰ ANTIUTÓPIÁIBAN

MÁTÉ ZSUZSANNA - KÁDÁR ZOLTÁN:

OLVASHATÓ-E AZ ANTIUTÓPIA MINT FILOZOFIKUS JELLEGŰ SZÖVEG?

A kérdésre adható válaszok mögötti tágabb dilemma, egy nagyobb halmazból és szélesebb időintervallumból nézve párhuzamos az irodalom és a filozófia közötti, platóni szembeállítónak kizáró és az egymás-mellettséget valamint az együttlevőséget állító – leghangsúlyosabban a német romantikus esztétáktól meglévő – relációkkal, a VAGY illetve a MINT, ÉS¹ viszonyral.² Ismeretes, hogy Platón az Ión, Prótagorasz, Phaidrosz, A szofista, A lakoma című dialógusaiban valamint az Állam X. könyvében ’támadást’ indított a költészet, tágabban az utánzó művészet ellen, így a tragédia, a komédia, a homéroszi eposzok, az utánzó költészet, sőt a festészet, a zene és a tánc ellen is. Érvelése a művészet ismeretelméleti, ontológiai valamint etikai ellényegtelenítésére irányult, megkérdőjelezve az utánzó művészet értelemadó funkcióját: mivel a művészet a léleknek a „*gondolkodástól távol eső részével társalog*”³; igazságtartalmát az ideák világához képest: az utánzó művészet „*az igazságtól számított harmadik leszarmazott*”⁴; embert jobbító hatását: az utánzó művészet, ezen belül a különösen veszedelmes tragédia „*a léleknek (...), nem a legértékesebb részével szokott társalogni.*”⁵; hasznosságát: „*az utánzó művészet, amely maga is haszontalan, egy másik haszontalannal lép frigyre, csak haszontalan ivadékokat hozhat világra*”⁶. E szembeállító és kizáró platóni kezdethez képest egyfajta ’végpont’ Arthur C. Danto, kortárs amerikai művészetfilozófus vélekedése,

¹ Kállay Géza: *Mi rejlik egy költőszóban? Filozófia és irodalom, irodalom és filozófia.* In. Világosság, 2007/6.

epa.oszk.hu/01200/01273/00039/pdf/20070905070400.pdf

² Máté Zsuzsanna: *Az irodalom és a filozófia szembeállításának tendenciája és néhány ellenérv – a művészetfilozófiai és az esztétikai gondolkodás felől.* – In. *Szegedtől Szegedig – Antológia 2. Tanulmányok, startkő, életrajzok.* Szerk.: Tandi Lajos. 2009. 531–549.

³ Platón: *Állam. X. könyv.* / 603b/ In: *Platón összes művei.* Második kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. 672.

⁴ Platón: *Állam. X. könyv,* 597e, 1984. 658.

⁵ Platón, *Állam. X. könyv,* 605b, 1984. 678.

⁶ Platón, *Állam, X. könyv,* 603b, 1984. 672.

aki a *Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet?* provokatív és kötet-címadó tanulmányában a kontinentális filozófiát és irodalmat valamint a művészetet szintén egy szembenálló relációban láttatja. Danto szerint a művészetet Platón bezárja a „másodlagos látszatok birodalmába”, és „*mint-ha a platóni metafizika kifejezetten abból a célból született volna, hogy olyan helyet jelöljön ki a művészet számára, amely kozmikus garanciája annak, hogy semmin sem változtathat.*”⁷ A platóni eredetű „kétlépcsős támadás” folytatása, „*az ellényegtelenítés és a hatalomátvétel*” az emberi elme uralásáért folytatott harcban „*az újabb kori filozófia szomorú történetében is megismétlődik*” és akár Kant esztétikája⁸, a „*hegeli stratégia*”⁹ vagy Schopenhauer felfogása¹⁰ ugyanezre irányul, és itt a művészetfilozófia és az esztétika lesz ennek a kisemmizésnek, ellényegtelenítésnek és hatalomátvételnek az eszköze – Danto értelmezésében¹¹.

A filozófia és irodalom viszonyrendszerében azonban erősebb az egymásmellettség (az ÉS) és az együttlevőség (a MINT) relációja, amely meggyőzőbben 'kiolvasható' a filozófia, a művészetfilozófia, az esztétika valamint az irodalom európai történetéből, különösen a felvilágosodástól kezdődően, mint a dantoi olvasat. Hasonlóan az esztétikát, a művészetfilozófiát értelmezhetjük a gadameri filozófiai hermeneutika és a heideggeri filozófia, a dilthey-i és a schleiermacheri hermeneutika felől úgy is, mint nem a 'művészet kisemmizésének, ellényegtelenítésének és hatalomátvételének eszközét' (ahogy Danto véli), hanem a megértés eszközét¹², mely éppen hogy az egymásmellettség relációját (ÉS) erősíti meg. Az irodalom MINT filozófia – tehát az együttlevőség relációját – először a német romantikus művészetfilozófusok és költők fogalmazták meg, akik elsőként tekintettek az irodalomra filozófiaként, a legteljesebb homogenizációban gondolkodva. Ezt programatizálja többek között például Friedrich Schlegel 1798-as *Athenaum* töredékekben – a 249. és a 451-ben – a „*költő-filozófus*”, „*filozófus költő: próféta*” gondolatával¹³ és Novalis, aki szerint az „*Az élet értelmét csak a művész találhatja ki*”¹⁴.

⁷ Danto, Arthur C. (1997): *Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet?* Atlantisz, Budapest, 1997. 9–20.

⁸ Danto, Arthur C., 1997. 23., 26.

⁹ Danto, Arthur C., 1997. 22., 30.

¹⁰ Danto, Arthur C., 1997. 24–25., 37.

¹¹ Danto, Arthur C., 1997. 27.

¹² Máté Zsuzsanna: *Megérthető műalkotás? (Esztétikatörténeti és befogadásesztétikai tanulmányok.)* Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2007. 10–24.

¹³ A. W. és F. Schlegel: *Athenaum töredékek.* (A 249. és a 451. töredék.) In. A.W. Schlegel – F. Schlegel: *Válogatott esztétikai írások*, Gondolat, Budapest, 1980. 312., 356.

¹⁴ Novalis: *Töredékek.* In. *A romantika.* Szerk.: Horváth Károly, Gondolat, Budapest, 1965. 144–147.

(A MINT relációt illetően nem a -BAN viszonyról van szó, azaz nem arról a számunkra aktuálisan természetesen megközelítésről, hogy mennyi filozófia van az irodalomban, mennyi a bölcs gondolat és képez-e valamely rendszer-szerűséget és az hogyan mérhető vagy mérhető-e egyáltalán; honnan jön, így milyen és mennyi filozófiai forrást lehet megjelölni okkal vagy ok nélkül az adott irodalmi mű esetében. E szempont viszonylagosságára utal például Heller Ágnes *Az én Berzsenyim* tanulmányában Berzsenyi filozofikus költészetét illetően¹⁵ és Kállay Géza a *Mi rejlik egy kötőszóban? Filozófia és irodalom, irodalom és filozófia* című tanulmányában¹⁶.)

Tehát az irodalom VAGY filozófia relációban, platóni-dantói szembe-állítóban, a fentebbi kérdésre – 'Olvasható-e az antiutópia mint filozofikus jellegű szöveg?' – adható válasz: nem. A platóni hagyományozottságú vélekedés napjainkban is tapasztalható. Így az 'író ne filozofáljon, a filozófus ne szépírhon', hiszen egy író legfeljebb hatásos, bár néhol hibás érvelésű, köz-helyes filozofálgatásra képes – Milan Kunderával szemben sokszor elhang-zott ez a vélekedés¹⁷. Illetve 'egy filozófus tollából csak didaktikus, papírizű irodalom születhet' – erre a vélekedésre a dráma- és regényíró Jean-Paul Sartre-tal szembeni kritikák hozhatóak példaként.¹⁸ Vagy egy látszatra megengedő álláspont: az irodalom legfeljebb súlytalan illusztrációja vagy 'tankölteménye' lehet egy filozófiai kérdésnek, ahol természetesen a filozófia adja meg a megfelelő kérdésfeltevést és megoldást – itt Lukács György kritikáját hozhatjuk fel példaként Madách Imre *Az ember tragédiája* drámai költeményéről¹⁹.

Az ÉS/MINT relációban a válasz a fentebbi kérdésre: igen. Tágabban az igen-t, a filozófia és az irodalom közötti egymásmellettség és az együttlevő-ség relációjának termékeny működését bizonyítja az, hogy az egymástól kölcsönösen átfutó határterület, a filozófia és a szépirodalom határának „közös mezsgyéje” – Csejtei Dezső és Juhász Anikó kifejezését használva és egyben utalva ezt a folyamatot a XIX. és XX. században vizsgáló tanulmány-

¹⁵ Heller Ágnes: *Az én Berzsenyim*. In. Heller Ágnes: *Költészet és gondolkodás. Múlt és Jövő* Kiadó, Budapest, 1998. 19–20.

¹⁶ Kállay Géza, 2007.

¹⁷ Hajdú Beáta: *Határhelyzet (Milan Kundera Halhatatlanság című regényéről)*. In. Bárka, 2001. (IX. évfolyam) 1. szám 61–72.

¹⁸ Zsuzsanna Máté: *Philosophie et/ou littérature – a propos de Jean-Paul Sartre*. – In. Nouvelles tendances en Littérature comparée III. Centre d'Études du Roman et du Romanesque Faculté des Lettres Université de Picardie Jules Verne – Département de Littérature Hongroise École Supérieure de Formation des Professeurs Gyula Juhász. /Direction et rédaction: Jacqueline Lévi-Valensi, Piroška Sebe-Madácsy, Kálmán Bene. Lecteurs: Lise Sabourin, Zoltán Bíró./ Szeged–Amiens, 1999. 193–199.

¹⁹ Lukács György. *Ifjúkori művek*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 703.

Lukács György (1977). *A magyar irodalom – magyar kultúra*. Magvető Kiadó, Budapest, 1977. 37–38., 622.

kötetükre²⁰ – a felvilágosodástól napjainkig egyre hatalmasabb méreteket öltött, irányultságát tekintve mindkét oldalról.

A filozófia oldaláról vázlatosan tekintve e 'közös mezsgyére', pragmatikusan az irodalmias beszédmódú filozófusok válnak hangsúlyossá, így Pascal, Voltaire, Rousseau, Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche és néhány mai posztmodern filozófus irodalmias beszédmódú filozófiája, igaz, paradox módon éppen Platónnal kezdhethetnénk e felsorolást. Megjegyzésképpen, ahogy mindkét alapreláció (VAGY illetve a MINT, ÉS) esetében, itt is találunk kritikus hozzáállást, így ezt a beszédmódot kritizálja például Habermas az „*irodalmias locsogás*” jelzővel. A filozófiának ez az irodalmias beszédmódja azt a veszélyt hordozza szerinte, hogy a filozófia lemond az érvekről, a kritikáról, a racionalitásról és „*fikcióban kezd el beszélni*”. Az irodalmias filozófiai 'locsogás' nemcsak a szerzőt képes elnyelni, hanem a fikció és a valóság közötti kategoriális különbséget is. Így kritikája nem lesz más, mint (esztétikai) szövegkritika, ahelyett, hogy ez a „*szövegben a világ dolgairól elmondottakra*” irányulna.²¹ Habermassal Vajda Mihály érvét állíthatjuk szembe az irodalmias beszédmódú filozófia védelmében. Vajda Mihály *Az újjászülető filozófia* című tanulmányában a napjainkban megfigyelhető két-féle – az irodalmias változatú és a tudományos igényű akadémikus 'céh' – filozófiai diskurzusát hasonlítja össze. Gondolatmenetében először e két beszédmód szembeállításának veszélyére hívja fel a figyelmet: ha az „*irodalmias locsogás*” (Platón, Pascal, Schopenhauer, Kierkegaard, Nietzsche) képviselőit kirekesztené az akadémikus filozófia köréből, mely a tudomány által legitimáltatja magát, akkor ez azzal a veszéllyel járna, hogy a filozófia egészét a „*szélesebb közvélemény nem tartja legitimnek többé, azaz, a filozófia közzétlen legitimációja forog kockán*.” Két legitimálási formát állít szembe: a filozófia fogyasztható, „*mert rólunk szól*”, és ez esetben a „*pontosan körül nem határolható értelmiségi közvélemény legitimálja a filozófusi tevékenységet*.” Vagy a filozófia „*nem fogyasztható*”, ahogy a tudomány sem az, „*de hasznos mint a tudomány egészét legitimáló, a tudomány alapjainak érvényességét igazoló kvázi metatudományos tevékenység*.”²² A filozófia ez esetben a tudomány közvetítésével legitimáltatik, és ennek kizárólagos érvényességét állítja az akadémikus filozófiai beszédmód. Csakhogy a tudomány státusa egyre problematikusabbá vált napjainkra. A „*tudomány-fanatizmust*” felváltotta az ellene való lázadás, majd ma már „*megtehetjük*,

²⁰ Juhász Anikó – Csejtei Dezső: *Találkozások és törésvonalak. Írók, költők, filozófusok*. Attraktor Kiadó, Gödöllő, 2005.

²¹ Jürgen Habermas: *Filozófia és tudomány mint irodalom?* In: *Az esztétika vége – vagy se vége, se hossza?* Válogatta: Bacsó Béla. Ikon Kiadó, Budapest, 1995. 349., 361–363.

²² Vajda Mihály: *Nem az örökkévalóságnak*. Osiris – Gond, Budapest, 1996. 109–110.

hogy egyszerűen csak trónjától fosztjuk meg: úgy tekintünk rá, mint egy szerszámmra a sok közül, melynek segítségével sok mindent elérhetünk, amelyet azonban rossz, erkölcsileg rossz célokra is felhasználhatunk.” Így a tudomány egy hasznos eszköz, melynek nincs szüksége arra, hogy legitimáltságát és nincs szüksége filozófiára sem. Úgy tűnik, *„mintha a tudományos filozófia két szék közül a pad alá esne. Élvezni nem lehet, s ha a tudományt mint megismerést nem kell többé legitimálni, hiszen az úgyis eszközként legitimálható, akkor haszna sincs. Mi lesz vele?”*²³ „Az, hogy hogyan alakul a filozófiai gondolkodás sorsa, bizonyára attól függ majd, hogy milyéle filozófiára tart igényt a világ.”²⁴ Az irodalmias beszédmódú filozófiának egyre nagyobb lehetősége nyílik arra, hogy egyrészt kifejezést adhasson a szubjektivitás életszerű formáinak, hiszen *„a filozófiában igenis rólunk szól a mese”*²⁵; másrészt úgy tűnik, hogy magát a filozófiát éppen ez az irodalmias beszédmód mentheti meg ma attól, hogy pusztá kultúrkinccsé váljék, mégpedig az irodalmias diszkurzus közvetlen érdekeltsége, (megérthetősége, dialógusra ösztönző hatásossága, ezáltal a ‘fogyaszthatósága’ révén.

Filozófia és irodalom ‘közös mezsgyéjén’, az együttlevőség (MINT) relációjának legszembevetőbb ténye az irodalom praxisának oldaláról – az irodalom elmélete mellett²⁶ – az, hogy e köztes térben határműfajok sokasága jött létre vagy erősödött meg az elmúlt két, két és fél évszázadban, mint például a bölcséleti líra, másképpen a gondolati költészet, illetve XX. században használatos elnevezésben az intellektuális költészet; a drámai költemény, a tragédia, a tézisdráma, az eszmeregény, az utópia és az antiutópia, az esszé, a kritika, az aforizmák, az egysorosok, stb.. Miképpen ötvöződik filozófia és az irodalom kettőssége e műfajokban, a világmagyarázat, a ráció és a fogalmi háló a képi, érzelmi, hangulati, sokszor szimbolikus és metaforikus jelentéssel? A költők, az írók hogyan képesek bizonyos filozófiai problémáknak a meglátására, a rákérdésre és a bölcséleti hagyományon alapuló, sőt néha azon is túl mutató, sajátosan egyéni végiggondolásra és kifejezésre, és hogyan formálták át az irodalmi műalkotásba sajátos életfilozófiájukat, egyedi lét- világ- és történelemértelmezésüket? Az elmúlt fél évszázadban könyvek

²³ Vajda Mihály, 1996. 112–113.

²⁴ Vajda Mihály, 1996. 123.

²⁵ Vajda Mihály, 1996. 115.

²⁶ Az irodalom teóriájának oldaláról pedig az egymásmellettség, az ÉS relációja alá vonható, hogy az elmúlt másfél évszázadban az irodalomtudományi paradigmák hosszú sora váltakozott az adott korra jellemző filozófiai-eszmei háttértől befolyásoltan, így a XIX. század utolsó harmadában a pozitívista irodalomtudomány, majd a XX. század első évtizedeitől a szellemtörténeti irodalomtudomány, később – csak a lényegesebbeket felsorolva – a formalista, a strukturalista, a hermeneutikai és dekonstruktivistai irodalomtudományi irányzatok illetve esztétikai, irodalomesztétikai megközelítések.

(és konferenciák) sokasága teszi fel e kérdéseket az irodalom filozofikusságáról, mint az önmegismerés, a létmegismerés és a léttapasztalat médiúmáról. Tekintettel szűkebb témánkra, elsősorban az antiutópia mint irodalmi műfaj sajátosságai felől folytatjuk e gondolatkört. Az antiutópia irodalmi műfaja az utópia halmazába tartozva a legágabb értelemben „bármilyen fantasztikus színezetű társadalomelméleti elképzelés. Az eszményi állapotok leírását pozitív utópiának, az adott korban irróálisan rossznak, embertelennek mutatkozó társadalomképet pedig negatív utópiának (antiutópia, disztópia) nevezik. (...) „utópia: görög u fosztóképző és toposz=hely; seholsincs ország.”²⁷ Hazánkban az irodalmi műfajelméletben nem a disztópia, hanem az antiutópia megnevezés honosodott meg, mely az olvasó világához képest a térben nem létező (‘seholsincs ország’) és az időben igen távolira helyezett fiktív világot ironikusan, groteszk és többnyire abszurd módon jeleníti meg, mintegy az eszményi hiányának a gyűjteményeként.

Jelen tanulmány a XX. század első felének antiutópiáit, e műfaj szép-irodalmi értékű alapműveit állítja vizsgálódásainak középpontjába: E. M. Forster *The Machine Stops* (1909) című novelláját; Jevgenyij Zamjatin *Mi* (1920), Aldous Huxley *Szép új világ* (1932), George Orwell *1984* (1949), Ray Bradbury *Fahrenheit 451* (1952) című regényeit. Valamennyi vizsgált antiutópiában egy aktuálisan – a szerző korában az általa észrevett – létező társadalmi jelenség (a jelenség mint egy tendencia kezdőpontja) ironikus és torz felnagyítása történik. Az antiutópia fiktív világában ez a genealogikusan valós és megfigyelt jelenség, mint tendencia jelenik meg és az adott fiktív világban szélsőséges módon konstruálódik, így a totalitarizmus és/vagy a technológia és/vagy a globalizmus uralma, a természettől való teljes eltávolodás, a hagyományos kulturális értékek, a tradíció és az autonóm individuum eltűnése, helyette a manipulált és irányított tömegember. Ebből fakad, hogy a ma olvasója, fél évszázaddal később már mint megvalósult ‘jóslatok’ gyűjteményeként is olvashatja e műveket. Az antiutópiák önkényuralmi vagy totalitárius társadalmi berendezkedéseiben e jelenségek az olvasó világához képest mindig valamely torz, beteges és a végletekig eltorzított formában jelennek meg, így elsősorban a ‘negatív katarzis’ révén érvényesül esztétikai hatásuk, ezáltal egy figyelmeztető funkciót kap a társadalomfilozófiai jellegű referenciális-eszmei jelentésréteg. E figyelmeztető funkció fő generálója a szerzők által a XX. század elején és első felében észrevett válságtünetek a hagyományos európai civilizációt illetően. Az évszázad első felének totalitárius ideológiai, a faszizmus és a bolsevizmus után a XX. század második felében a már nyugati civilizáció ‘lassan kiforrta’ a „*maga választát önnön válságára*”, a fogyasztói civilizációt, mely sokak szerint egy újabb válságtünet a hagy-

²⁷ Bárdos László – Szabó B. István – Vasy Géza: *Irodalmi fogalmak kisszótára*. Tanlexikon, Korona Kiadó, Budapest, 1996. 494.

mányos európai civilizáció felől. Válságtünet – mások szerint csupán 'változástünet' – többek között a nyugati civilizáció praktikussága, pragmatikus racionalizmusa és tudományfanatizmusa, a technikai civilizáció túlméretezettsége a hagyományos értékeken nyugvó európai kulturáltsággal szemben, a nagymértékű tradícióvesztés, a globalizmus, a fogyasztás és a kényelmes jólét ideológiája, az autentikus lét hiánya, azaz a hiteles és értelmes emberi élet szerepeinek az eltűnése, stb.²⁸ E mai válságtünetek többségét szinte előre jelzik a XX. század első felének vizsgált antiutópiái, fiktív világukban mint riasztó és egyben figyelmeztetően elgondolkodtató megvalósultságokként ábrázolva.

AZ AKARATSZABADSÁG HIÁNYÁNAK KÖVETKEZMÉNYEI

A XX. század első felének antiutópiái az európai kultúra alapvető értékeinek hiánygyűjteményeként is értelmezhetőek. Érzékletesen mutatják be a mindennapi élet funkcionalitásába illesztve a legalapvetőbb érték és eszmény, a szabadság hiányát és annak következményeit, így az akarat-szabadság hiányát, mint a 'gyakorlati ész', az emberi akarat kanti értelemben vett autonóm önmeghatározásának, önmaga törvényadásának a hiányát. Helyette egy látszatszabadság fenntartása jellemzi e fiktív társadalmakat, melyekben az akarat heteronóm – szintén a kanti értelemben –, mivel választásaiban a rajta kívül lévő törvényeknek engedelmeskedik vagy kénytelen engedelmeskedni. A vizsgált antiutópiák – Orwell 1984 regényét kivéve – látszatszabadságában a tervezettség, a szabályozottság, a technológia uralkodik, mely az egyént egy determinált, néhol predesztinált bábuvá degradálja. Az antiutópiák totalitáriánus és hierarchikus társadalmi berendezkedését – mint Szuperállam, Egységes Állam, a Gép által irányított társadalom, stb. – a tömegembertől elhatárolódott irányítók, felügyelők, ellenőrök, gondolatrendőrség, (stb.) kicsinyke kasztja és a propaganda működteti. Mögöttük az Egy (irracionális) Akarat irányít a maga öntörvényűségében, ilyen abszolutizált egy akarat például az Egységes Állam Jótevője, a Nagy Testvér, a Gép, a rendszer alig ismert vagy nem is ismert, titokzatos irányítója, stb.. Az irányító(k) Egy Akarata, az általuk létrehozott törvények irracionális módon mindent áthatnak a fenntartóik révén, ellenőrizhetetlenek és befolyásolhatatlannak, míg az irányítottakra az ellentettje az igaz. Így az akarat-szabadság hiányának következményei a tömegemberre vonatkozóan elsősorban az autentikus választási lehetőségeknek és az öntörvényűségnek a hiányaként jelenik meg. Hasonlóan közös sajátossága az antiutópiáknak és az akarat-szabadság hiányának a következménye az autonóm cselekedetek teljes

²⁸ Hankiss Elemér: *Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*. Helikon Kiadó, Budapest, 1999. 20–21., 37–40.

hiánya, helyette a rutinszerű, mechanikus, irányított és szabályozott, illetve idomított cselekedetek a jellemzőek; valamint az autonóm személyiség eltűnése, helyette a konformizmus, az atomizált tömeg, az uniformizálódás, a közepszerűség és a kondicionáltság uralkodik. Aki mégis valamilyen módon megtartja individuális sajátosságait, ha csak töredékekben is, az antiutópiák társadalmából válik száműzötté vagy fizikai létében veszélyeztetetté. Az akaratszabadság hiányának további következménye a kreativitás, az önálló gondolkodás elvesztése illetve az erre való igény eltűnése, helyette a szándékos butítás, a gondtalanság, a szórakozás, a kényelmes jólét vagy a mérhetetlen igénytelenség, a hamis tudat különböző formái érvényesülnek. Mindez együtt jár minden antiutópiában az intellektuális, a morális és a lelki kultúra teljes hiányával illetve eltűnésével vagy eltüntetésével, a hagyomány, a tradíció, a múlt elvesztésével vagy megismerésének lehetetlenségével, míg vele szemben a magas szintű technikai-tudományos civilizációs fejlettség érvényesül.

Civilizáció és/vagy kultúra? A vita tart, majdhogynem másfél, két évszázada, de e mögött ott húzódik a civilizáció és a kultúra fogalmának mindenkori másképp értése is. Ismeretes, hogy a civilizáció fogalmának kimunkálásában jelentős szerepet vállaltak a 18. századi francia gondolkodók. Diderot, Montesquieu, Rousseau és Voltaire egyaránt úgy vélte, hogy a civilizáció ellentéte a barbárság. Szerintük a civilizáció szemben áll az archaikus, a primitív társadalmak életére és mentalitására jellemző közvetlenséggel, közösségiséggel, spiritualitással. A civilizált társadalom abban különbözik a primitív társadalomtól, hogy az előbbi megállapodott, urbánus és művelt. Majd a kanti filozófiával kezdődően a Rajnától nyugatra és keletre szétválik a francia-angol és német fogalomhasználat, míg az előbbiben a civilizáltság magában foglalja a kultúráltságot, az utóbbiban a civilizáció fogalma szembekerül a kultúrával. A 18-19. századi német gondolkodók szerint a civilizáció a műszaki, a technikai és az anyagi javakat és tényezőket jelenti, az emberek természeti létének fenntartására valók, a biológiai létüket téve kényelmesebbé. A kultúrát viszont az értékek, az eszmények és a társadalom magas intellektuális szintjét képviselő művészi, morális, lelki sajátosságok alkotják, a természeti meghatározottság feletti minőséget fejezi ki, ezért az magasabbrendű. Az antiutópiák inverz módon állítják e szétválasztó szembeállítást: a civilizáció rendkívül magas fokú fejlettségével szemben a kultúra teljes hiánya vagy csökevényes formája látható fiktív társadalmakban. (A kanti párhuzamok jelzésével nem azt állítjuk, hogy az antiutópiákon a kanti filozófia hatása érvényesül, hanem azt, hogy a kanti fogalmak segítségével fedhetjük fel e művek filozófiai jelentésrétegét, a szabadság és az akaratszabadság hiányának a következményeit.)

UTÓPIA KONTRA ANTIUTÓPIA

A 20. század elején a technológiai áttörések, a demokratizálódó, konszolidálódni látszó társadalmi viszonyok láttán az utópista lelkiület már-már győztesnek hihette magát. Ám a „haladás” hívei váratlanul szembetalálták magukat olyan új problémák egész sorával, mint a bolsevik és náci népiártások, a világháborúk borzalmai és a hidegháború, mely a civilizált világ egyik felét a kommunizmus légvárának építésére kárhoztatta mérhetetlen mennyiségű energiát pazarolva a semmiért, a másik felében viszont kitermelte a konzumidiotizmus metelyét, a XX. század második felének fogyasztói civilizációját – mely utóbbi máig hígítja, sorvasztja az emberi minőséget az egész Földön.

Az e problémákra reflektáló antiutópikus művek szerzői a tudományos-technikai fejlődés és az ezzel párhuzamos politikai változások, háborúk, totalitárius rendszerek, vagy éppen a demokratikus berendezkedés negatív tapasztalataival gazdagodva egyre sötétebb, komplikáltabb, vészjóslóbb rémálmokkal hozakodnak elő, és – sajnos – jóval nagyobb hatékonysággal láttatják a jövő egyes részleteit az utópistáknál. Mindez kitűnően megfigyelhető, ha áttekintjük – a teljesség igénye nélkül – durván öt egymást követő évtized öt méltán híres antiutópiáját, melyek más-más szemszögből mutatnak rá az emberi lét lehetőségeit, az akarat szabadságát megnyirbáló, vagy éppen az ezek eltiprását célzó módszerekre, illetve öngerjesztő folyamatokra.

Antiutópiákról beszélni, azokat elemezni többé-kevésbé demokratikus körülmények között érdemes, azaz csakis az egyén tehetségének, leleményességének elvileg utat engedő társadalmi berendezkedés képviselői reflektálhatnak általuk vezérelveik erodálódására. Platón nézőpontjából a demokrácia az arisztokrácia timokráciába, majd oligarchiába torkolló súlyos betegsége, egyértelműen selejtes tákolmány, amely ráadásul a türannikus állam táptalaja is. A demokrácia illékonyágát bizonyítja, hogy folytonos tatarozást igényel: elképzelhetetlen mennyiségű pénz és energia kellett ahhoz is, hogy a 19-20. században keletkezett demokráciák elvegetáljanak a jelen körülményei közé. Mindezt a vitathatatlan szakértő, Orwell így írja le 1941-ben: „A világot ténylegesen formáló erők többnyire olyan érzelmekből táplálkoznak – faji gőgből, vezérkultusból, vallásos hitből, harcias elszántságból – melyeket a liberális értelmiség anakronizmusként gondolkodás nélkül elutasít, s amelyeket rendszerint oly tökéletesen kiirtanak magukból, hogy ezáltal minden cselekvőképességüket elveszítik.”²⁹ A szabadság és a béke olyan dolgok tehát, amelyeket meg kell védeni, de nem csak logikus érvekkel, az irracionális elemeket mellőzve a helyzetértékelésből, hanem arra is ügyelve,

²⁹ George Orwell: *Wells, Hitler és a világállam*. In. *Az oroszlán és az egyszarvú I.* Cartafilus Kiadó, Budapest, 2000. 352.

hogy az ellenfél nem feltétlenül egy másik elefántsonttoronyból tudományos érvekkel vagy filozófiai traktátusokkal dobálózó erő.

Herbert George Wells elképzelései éppen az Orwell által kritizált körbe tartoztak, így nem véletlen, hogy *Egy modern utópia* (1904) című regénye³⁰ több, mára klasszikussá vált antiutópia ihletője lett. Wells szerint egy modern álmodozó alkotta utópia nem lehet már olyan mint a régi képzelgések, nem szólhat tökéletes és statikus államokról, vagy a mindenki által elnyert boldogságról, a társadalom megannyi negatívumának helyrebillentéséről – a legmodernebb kor fő jellemzője ugyanis a szakadatlan fejlődés. Úgy véli jobb megbarátkozni a változással, ugyanakkor reménykedni kell abban, hogy azt jó irányba terelheti az emberiség. Wells utópiájában a tudomány és a technológia eddig soha nem látott módon fog össze, hogy létrehozzon egy pontról pontra megtervezett jóléti világállamot.

Talán a mű egyik legfontosabb sajátossága is az, hogy egy globális méretű, aprólékosan megtervezett társadalmat láttatva olyan világot teremt, amely megszünteti azt a munkával kapcsolatos tényt, hogy marxi értelemben bér munkássá nyomorodott tömegek legyenek kénytelenek mások szolgálaként sínylődni a földgolyón. Minden ember adatait egy hatalmas adatbankban tárolják, így mindenki gyorsan azonosítható és bevonható a képességeihez legjobban illeszkedő tevékenységbe, ugyanakkor az egyének szintjén mindenki csak arra jogosult, amit szellemi és testi adottságai megengednek neki. Ez az utópikus világ rugalmas, az emberek folytonosan vándorolnak benne: mindig annyian vannak egy adott helyen, hogy az ott zajló munkafolyamatok optimálisan elvégezhetők legyenek. Wells bizakodásában azonban nem mindenki osztozott, és úgy tűnik, a kétkedőknek lett igaza.

JÓLÉTI POKOL: KREATIVITÁSVESZTÉS ÉS GÉPEKTŐL VALÓ FÜGGÉS

E. M. Forster *The Machine Stops* címen 1909-ben megjelent novellája³¹ képviseli a 20. századi antiutópizmus nyitányát. Forster szerint Wells eugenikusan szelektáló, a Földet tudományos kiszámítottsággal boldoggá tevő világállama korántsem lenne örömdetes építmény, inkább az embereket elgépiesítő, a szabadság mindennemű formáját minimalizáló, visszatetsző tálakmány, amely voltaképpen egy nagy, lélektelen géppé változtatná a földgolyót. A novella láttatja a gépektől való függés borzalmát, azt a fizikai és pszichikai tünetegyüttest, ami a szolga szolgájává degradálódás következménye, midőn az ember kreativitását veszített, szármalmas lényé silányul. Ebben a világban, mindenki egyedül, kis hatszögletű szobájában üldögel

³⁰ H. G. Wells: *A Modern Utopia*. Thomas Nelson and Sons, Ltd. London, Edinburgh and New York, 1905.

³¹ E. M. Forster: *The Machine Stops*. www.plexus.org/forster/index.html

csúcstechnológiájú telekommunikációs eszközökkel körülvéve a föld alatt, s minden szükségletét a Gépen keresztül bonyolítja le.

A Gép lehetőségei, melyeket a föld alá kényszerült emberek használhatnak, megegyeznek a mai internetével: Forster víziójában az ember a Gépen keresztül leveleket küldhet és fogadhat, rádióelőadásokon vehet részt, és előadásokat tarthat, olvashat, zenét hallgathat, vizuális telefonkapcsolatot létesíthet, stb., egy kényelmes és látszólagos jólétben élve. A novellából felsejlik a virtuális társadalom (avagy társadalmiatlanság) mindennapi monotonája, igaz, rendkívül eltűzött módon, de érezhető aggodalommal láttatva a jóléti poklot. Megtudhatjuk, hogy a megszülető gyermekeket eltávolítják édesanyjuk mellől és a Közös Nevelőhelyeken cseperednek fel, ahonnan, ha elég érettek, a Gép kiutal számukra egy kényelmes hatszögletű szobát, hogy ők is az információfolyamra kapcsolt húsdarabokká válhassanak, akik szórakoznak, tanulnak (vagy ahogy ők nevezik – egy rejtett ironiát sugallva – ideákat gyűjtenek), csevegnek a földfelszín alatt, miközben a körülöttük züm-mögő Gép mindennel ellátja őket, amit gondolatszegény elméjük megkívánhat.

Az egy helyben ülő emberek közös tulajdonsága, hogy semmire sincs idejük, a Gép által keltett izgalmas nihil, a gombok, a kapcsolók által generált megannyi érdekesség teljes egészében kitölti napjaikat, mintegy belefulladnak a szabadidőbe, amit paradox módon egyszersmind állandóan hiányolnak is. A küzdelem a természettel, az elemekkel visszavonul az irodalomba, a földalatti világ mindenütt egyformává lett, az utazásnak, a fizikai mozgással járó helyváltoztatásnak – hála a tudomány fejlettségének – csak rendkívüli esetekben van értelme, legtöbbször ekkor is a Gép, vagy a Géphez kötődő Központi Tanács utasítására indul útnak egy-egy emberi lény, például szaporodási küldetésre, vagy más magasztos feladat végrehajtása céljából. A tapasztalat kiiktatásával a luxusodúk lakói számára mindössze a Gépbe jutott információk – az egykori tények – folyamatosan újraértelmezett romjai léteznek, s elméjük e torz és valótlan adatokkal kénytelen „üzemelni”.

EGYENGONDOLKODÁS, TERMÉSZETELLENESSÉG, TUDOMÁNYOS LÉTRONTÁS, VILÁGEGYSÉG:

Jevgenij Zamjatin 1920-as *Mi* című regényének³² is egy wellsi típusú szuperállam a helyszíne a 26. században, egy olyan óriásváros képében, amely üvegfallal van elválasztva a természeti világtól. A technológiai fejlettség valamint a szintetikus táplálékok előállítására szakosodott ellátási rendszer ebben a világban maximális biztonságot nyújt a „primitív és alacsonyrendű” természet megannyi veszélye ellen. Mindeme vívmányok az évszázadok óta fennálló Egységes Államnak köszönhetik létüket, amely egy

³² Jevgeny Zamjatin: *We*. Pinguin Modern Classics, Singapore, 1983.

forradalom nyomán az egész Földet uralma alá hajtotta, s amelyben nem névvel ellátott, hanem számokkal jelzett emberek élnek, akik igyekeznek egymásra a legmesszebbmenőkig hasonlítani.

Az Egységes Állam alapelve a matematikai képlet-szerűség, az élet minden formájának egyenletként való elrendezése, majd megoldása. A szabadság hiánya mindenütt megfigyelhető: egyenes utcák, üvegfalú (a magánéletet lehetetlenné tevő) házak, egyszerre menetelő, kék uniformisban közlekedő számozott emberek, az élet majdnem minden részletének előírt rituáléi – az egyengondolat krédója mindenre rátelepszik. „Hát nem világos, hogy az a feltételezés, miszerint az énnak bármiféle joga lehet az állammal szemben, olyasmi, mintha azt mondanánk, hogy a gramm kiegyensúlyozhatja a tonnát” – teszi tisztába a helyzetet D-503, a regény főhőse.³³ Mindenki köteles az Órarend szerint élni, minek következtében milliók kelnek és fekszenek egyszerre, de így működik a műszakkezdés, a műszakzárás, az étkezés (de még a rágómozgások száma is) és a kikapcsolódás is – ehhez idomulva alakítható ki a lineáris boldogság, mindörökké.

A történelem, mint tudomány megszűnik, csak sejtések és foszlányok maradnak meg az elmúlt korok ismereteiről, egyedül a szépirodalmi érték-ként számon tartott „vasúti menetrend” és a taylorizmus zseniális vívmánya képezi tisztelet tárgyát. A múlt rút hibáinak elkerülésére pedig garancia az Egységes Állam vezére, vagyis Jótevője, valamint az Örök tapasztalt szeme. A cenzúra totális, az Örök minden levelet elolvasnak, mielőtt az a címzetthez érne, beszívárognak mindenhová és fülelnek, figyelnek, az utcán minden sarkon érzékeny mikrofonok rögzítik a beszélgetéseket.

Mint irodalmár, Zamjatin kitűnően tájékozódott korának eszméaramlatai között, mint mérnök pedig – eredeti szakmája hajóépítő mérnök volt – a kor technikai vívmányait látta át éles szemmel, ezért nem meglepő, hogy az ember és a gép, valamint az őket magával ragadó világmegváltó kísérlet, a kommunizmus, illetve ennek már a kezdetektől látható (a sztálini terrort megelőző lenini terror) lehetséges zsákutcája egy kivételes háttér-anyagot adott regénye megírásához.

KONZUMIDIOTIZMUS ÉS SZELLEMI ÖNKASZTRÁLÁS

„A nyelvnek és a kultúrának köszönhetően az emberi viselkedés összehasonlíthatatlanul intelligensebb, újszerűbb, kreatívabb és rugalmasabb, mint az állatok viselkedése, akiknek agya túl kicsi ahhoz, hogy képes legyen megfelelő számú neuront biztosítani a nyelv és a felhalmozható tudás vívmányainak produkálásához. De ugyancsak a nyelvnek és a kultúrának köszönhetően az emberi lények olymértékű hülyeséggel, ésszerűtlenséggel és totális

³³ Yevgeny Zamjatin, 1983. 119.

élhetetlenséggel viselkednek, melynek produkálására viszont az állatok képtelenek”³⁴. Huxley pontosan megjósolja a jövőbeli technikai fejlődéssel párhuzamos infantilizálódást, valamint kifigurázza az egész utópista hagyományt – főként H. G. Wells eszméit – rendkívüli sikerrel. Sőt, 1932-ben megjelent *Szép új világa*³⁵ egyenesen a wellsi gondolatok paródiájaként íródott, de alkotás közben úgy érezte, hogy az egyszerű gúnyrajzból valami tartalmasabb, időt állóbb és figyelemreméltóbb munkát is kihozhat, és sejtése nem csapta be: műve máig is népszerű, kultikus és kanonizált olvasmány maradt.

E történet társadalmának is az egyformaság a vezérelve, az ostobaság diadalútja a valóságban azonban még Huxley fantáziáján is túltett: nála még az alfákat, bétákat, gammákat, deltákat és epszilonokat, mint különböző minőségű egyedeket költséges eljárással tenyésztik. A nyugati civilizáció jelenében a szellemi önkasztrálást maguk az egyének végzik el a kultúripar igénytelen termékeinek igénylése révén, hogy révbe érve eljuthassanak a gondolatlan konzumidiotizmus mókuskerekébe.

Huxley kitűnően felismerte és bemutatta, hogy a kondicionált ember előtt nincs leküzdhetetlen akadály, ismerős közeg veszi körül, csak ebben járatos, nem vágyakozik másfajta élet után, meglévő vágyait pedig számos könnyen elintézhető, egyenesen az ő számára megtervezett módon élheti ki. A vágyak kielégítése Huxleynál a promiskuitás (a házasság intézményének töretlen erodálódása a jelenben szintén nyilvánvaló) mellett leginkább a fogyasztásban érhető tetten: „Mindig eldobjuk a régi ruhákat. Jobb eldobni, mint megjavítani. Minél több öltés, annál kevesebb költség”³⁶. A regényben a rövid ideig tartó újdonságok megszerzése egyként lefoglalja mindenki agyát, de ha véletlenül kétségeik támadnának világuk tökéletességét illetően, akkor gondjaikat a szöma nevű, mellékhatások nélküli kábítószerrel enyhíthetik, mely veszélytelen kirándulásokat biztosít a valóság elől, majd visszatérést az ismerős, kondicionált jelenbe, hermetikusan lezárva az egyének elől mindent, ami elvághatná őket a szükséges stabilitástól.

Huxley sok jóslata mára kézzelfogható valóság, csak abban téved, hogy évszázadokra lesz szükség állításainak maradéktalan megvalósulásához az infantilizmus és a hülyeség győzelmének tekintetében. A kultúrák felett elterpeszkedő egyen-kultúrátlanság mostanára talán csak az őserdőket és a sivatagokat hagyja figyelmen kívül, részint környezetvédelmi megfontolásokból, részint azért, mert a homok nem nevelhető engedelmes fogyasztóvá. A ma civilizált embere bárhol megtalálhatja egyenétkezdéjét, egyenkábítószereit, egyen-ruhadarabjait, stb. A világnak tehát komoly esélye van arra, hogy

³⁴ Aldous Huxley: *Culture and the Individual*. In. Playboy Magazine 1963/11.

³⁵ Aldous Huxley: *Brave New World*. The Continental Book Company, Stockholm, 1943.

³⁶ Aldous Huxley, 1943. 57.

létrehozza mindazt, vagy csaknem mindazt, amit Huxley cinizmusa, túlzásai és karikaturisztikus elképzelései, mint elkerülendőt mutattak fel számára.

TOTÁLIS ELNYOMÁS, NYELVRONTÁS, MANIPULÁCIÓ

Orwell 1984 című regényében³⁷ nem a dicsőségesen tündöklő, a világot birtokló, a boldogságot virágsziromként mindenhová elhintő, mindent mindenkinél jobban tudó, technikai fejlettségével kérkedő állam a problémák gócpontja, hanem éppen ellenkezőleg: a mindenkit nyomorba döntő, a kihágásokat brutálisan megtorló, az embert bürokratikus közönnyel semmibe vevő totalitárius diktatúra, amelyben nyomorúságos emberi lények élnek mindennapjaikat. A világnak ez az Óceániának nevezett, társadalmi berendezkedését, hangoztatott elveit tekintve szocialista darabja egyszerűen ocsmány. Orwell mindent elkövet, hogy lehangolja olvasóját, bármit láttat, az kopott, büdös, rohadt és mocskos. Az emberek ezen felül agymosottak, a mindennapokhoz hozzátartozik a háborús készültség, a múltat pedig a központi irányító szervezet, a Párt kedve szerint változtatják, amihez a lakoságnak gondolkodás nélkül igazodnia kell.

Mindebből következik, hogy megkövetelik az általános megfélemlítettséget, a gyávaságot, minthogy a hazugságtengerben bárkiről, bármikor, bármi állítható, bárki eltüntethető, átnevelhető. A múlt újjáalkotása természetesen rendkívül fejlett propagandatevékenységgel egészül ki, mely a pártpropagandát a sajtón kívül a filmekbe, a természettudományba, a szórakoztató termékekbe oltja a párttagok számára, s ugyanezt megismétli jóval alacsonyabb színvonalon a proliknak is. „Önálló osztályok egész láncolata foglalkozott a proletárirodalommal, zenével, drámákkal és általában a szórakoztatással. Itt készültek azok a színvonaltalan újságok, melyek jóformán semmit sem tartalmaztak sporton, bűnügyeken és asztrológián kívül, a szenációhajhász ponyvaregények, szexfilmek és szentimentális dalok, melyeket mind mechanikus úton állítottak elő egyfajta különleges kaleidoszkóppal, amit versgyártónak neveztek”³⁸

A technológiai vívmányok – az úgynevezett teleképek, amelyek minden szobában és helyiségben figyelik, lehallgatják az éppen ott tartózkodót, valamint a helikopterek, utcai mikrofonok – a terror eszközei, megfélemlítő hatásuk elől soha senki nem menekülhet, a civilizációs vívmányokat is csak az elnyomók élvezhetik. A félelemre igazán okot azonban a gondolatrendőrség intézménye ad, mely szervezet az agymosást és a mindennapok rettegését van hivatva szinten tartani, miáltal „úgy kellett élni, ösztönné nevelve a megszokást, hogy feltételezted minden általad kiadott hangról, hogy lehallgatják, és

³⁷ George Orwell: *Nineteen Eighty-Four*. Pngvin Books, England, London, 1990.

³⁸ George Orwell, 1990. 46.

még sötétben is minden mozdulatodról, hogy kielemezzik”³⁹. Mindehhez csakis a gondolatrendőrség segítségével igazodhat a lakosság, egyfajta rendkívül hatékony mimikri kialakításával, melynek elengedhetetlen külső feltétele a nyugodt, erőt árasztó pókerarc, belülről pedig a valósághoz való tanult skizofrén hozzáállás és a salétromsav ízű Győzelem-gin üzemelteti.

NYÜZSGÉS, ROHANÁS, FELSZÍNESSÉG ÉS VIDÁM ÉLETUNTSA

Ray Bradbury 1952-ben papírra vetett *Fahrenheit 451* című kisregénye⁴⁰ egy részint Huxleytől, részint Orwelltől megismert világot mutat be, mint-hogy egy múltüldöző, könyvégető, de az emberi szórakozást maximálisan pártoló, a nímánddá tett átlagembert mindenféle technikai vívmánnyal el-árasztó jövőbeli társadalomról szól. Bradbury azonban olyasmit is meglátott az elődök „hozott anyagán” túl, ami 40-50 évvel a mű megszületése után precízen ki is bomlott: a demokrácia megtorpedózását a demokrácia által felkínált lehetőségekkel.

A *Fahrenheit 451* világából kikopott a kritika lehetősége. Ha bármiről komolyan próbáltak írni, az valamilyen kisebbséget sértett, az ellen valaki tiltakozott, a tömegeket kizárólag a semleges irományok, a giccs volt képes politikailag korrekt elfoglaltsághoz és mindenekelőtt szórakozáshoz juttatni, az értelmiség pedig gyáván hallgatott. Bámulatos, hogy Bradbury e hihetetlenül pontos diagnózt – már 1952-ben – képes volt felállítani.

A regény által bemutatott társadalom tökéletes példája a civilizált kultúrátlanságnak: egy totalitárius vidámpark, amelyben ugyanakkor érezhető, hogy a nagy mámorban miként megy el a nyüzsgő nihil dacára az emberek életkedve. Bradbury már az ötvenes évek elején látta, hogy szabadidő eltöltésének, vagy inkább elpárologtatásának legveszélyesebb forrása a televízió, amely nem pusztán időtöltés, de manipulatív eszköz is, és olyan torzót farag az egyénből, amelyet a műsorkészítők perverzítése éppen látni kíván. Az így felhasznált televízió pedig méltán nevezhető az értelem guillotinjának. A kereskedelmi televíziók és rádiók személyzete óramű pontossággal végzi azt a szellemi pusztítást, ami a feladata, és a világviszonylatban is jelentős támogatottságot élvező, „haladó” oktatási modellekkel karöltve olyan állapotot sikerült teremteniük, amely a szakemberekből egyértelmű vészjelzéseket vált ki. A hajlam a múlt, a hagyományok eltörlésére, a történelmi, kulturális tények semmibevételére láthatóan igen erős a 21. század emberében, mely tény súlyos problémákat vetít előre a jövőre nézve.

A mű mélyrehatóan foglalkozik a kisebbségeknek való kedvezés túlzásokba eső, ostobaságig fokozott, káros hatásaival, világosan láttatva, hogy mivé

³⁹ George Orwell, 1990. 5.

⁴⁰ Ray Bradbury: *Fahrenheit 451*. Ballantine Books, New York, 1979.

válík a demokratikus társadalom, ha elszabadulnak benne a „jogok”. A kisebbségek képviselőiténél örületbe menő túlzásai a 20. század végétől kezdve rendre felháborodást keltenek a nyugati civilizáció zónájában élő, értelmetlen túlzásokra nem hajlamos emberekben, vagyis a többségben.

A közelmúltban (2009 őszén) például nagy botrányt kavart brit sajtóban a hír, hogy a rendőrség és a tűzoltóság kötelékében – egy toleranciára okító „szakkönyv” ajánlásai alapján – nem szerencsés immár olyan kifejezéseket használni, mint „jó estét”, „gyerek”, „háziasszony”, „fiú”, „lány”, vagy éppen „üzletember”, mert úgymond negatív konnotációt hordoznak. Ezek, és még sok más eddig ártatlan, megszokott kifejezés állítólag sérti a multikulturális társadalom ezerfelől kisebbségiként definiálható tagjait, így – egyes önmagukat befolyásosnak tudó tényezők elvárják a nyelvhasználat esetében az öncenzúrát a fent említett állami alkalmazottaktól. Mindez azért nem újdonság, mert Bradbury több mint ötven évvel ezelőtt már leírta a kisebbségek és kisebbségvédők hiperérzékenységének a szabad gondolkodást és a kritikai attitűdöt – és hosszú távon a demokratikus jogokat is – megsemmisítő tombolását.

Az antiutópiák emberanyagában alig pislákol a kreativitás, az önérvényesítés képessége, az individuumra jellemző különbözőségek, minthogy az adott társadalmi körülmények nem teszik lehetővé, hogy mindez kifejlődjön, de ez is az adaptációs és asszimilációs készségüket „dicséri”. E társadalmak valamikor, általában a régmúltban átbillentek a holtpontra, az emberekből kivesszett az a minőség, mellyel egykori hasznos önmagukat reprodukálhatták volna, s valamiért hagyták, hogy társadalom - és individuumellenes erők vegyék át felettük az uralmat. Visszatérő jelenség e művekben a gépek használatának elburjánzása, a természeti környezettől való irtózás, a technológiai civilizáció mögé menekülés. A ma emberének sokat mondhatnának mind az utópiák, mind az antiutópiák által felvázolt emberképek, de látszólag – akaratlanul és megborzzongva – inkább az utóbbiak közül válogat.